

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2016

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A 1. [...]Και με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι τεχνίτες. Χτίζοντας δηλαδή με καλό τρόπο σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, χτίζοντας όμως με κακό τρόπο, (θα γίνουν) κακοί. Γιατί, αν δε συνέβαιναν έτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν ο δάσκαλος [άνθρωπος που θα διδάξει] αλλά όλοι (οι τεχνίτες) θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους.

Έτσι λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· κάνοντας δηλαδή όσα γίνονται κατά τις σχέσεις μας με τους ανθρώπους (κατά τις μεταξύ μας σχέσεις) άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι, ενώ κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αποκτώντας τη συνήθεια να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, γινόμαστε άλλοι ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σε σχέση με τις επιθυμίες και την οργή· άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι και άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, οι πρώτοι με το να συμπεριφέρονται με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο στις περιστάσεις αυτές και οι άλλοι με τον αντίθετο τρόπο. Και με δύο λόγια, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας (οι έξεις) διαμορφώνονται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειες μας· γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αυτών των ενεργειών διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας.

B 1. «καί διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας, ἀγαθή φαύλης»

Ως προς το περιεχόμενό της: Το θέμα που εξετάζει ο Αριστοτέλης είναι η απόκτηση της ηθικής αρετής. Η αναφορά, επομένως, των πολιτευμάτων γίνεται, για να συνδέσει την αξία τους με την αρετή των πολιτών, την οποία αυτοί κατακτούν με μεγαλύτερη ή με μικρότερη επιτυχία, ανάλογα με τη συμβολή των νομοθετών.

Ο Αριστοτέλης κάνει συνήθως διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα και τις παρεκβάσεις τους, δηλαδή τις εκτροπές από αυτά (όπως φαίνεται και στα Πολιτικά). Εδώ όμως δεν αναφέρεται σ' αυτό· εδώ προϋποτίθεται ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών· απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτόν. Παρόμοια, σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για νόμο που είναι κείμενος ὀρθῶς και έχει επιτυχία, και για νόμο ἀπεσχεδιασμένον (δηλαδή προχειροφτιαγμένο), που δεν έχει επιτυχία.

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι ο Αριστοτέλης δεν ξεχωρίζει τα πολιτεύματα σε καλά

και κακά. Όλα τα θεωρεί καλά, αφού όλων των νομοθετών η πρόθεση είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους. Η διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα έγκειται στο βαθμό τελειότητας. Η διάκρισή τους σε *άγαθά* και σε *φαῦλα* γίνεται με κριτήριο τη μεγαλύτερη ή μικρότερη βοήθεια που προσφέρουν στον πολίτη για την κατάκτηση της αρετής. Διακρίνονται δηλαδή τα πολιτεύματα σε ανώτερα και κατώτερα, και όχι σε καλά και κακά. Ο Αριστοτέλης δεν επιθυμεί εδώ να συζητήσει το θέμα της διαφοράς πολιτεύματος από πολίτευμα, απλώς χρησιμοποιεί το παράδειγμα των νομοθετών για να τονίσει την άποψή του για τη σημασία της αδιάκοπης άσκησης στην κατάκτηση της αρετής.

Ως προς τη θέση των λέξεων: Η κανονική σειρά των λέξεων μέσα στη φράση θα ήταν: «*διαφέρει πολιτεία άγαθή πολιτείας φαύλης*». Η διαφορετική θέση των λέξεων μέσα στο λόγο (*πολιτεία πολιτείας άγαθή φαύλης*) οφείλεται ίσως και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη είναι προσωπικές σημειώσεις, βοηθητικές για την προφορική διδασκαλία του, και επομένως σε μερικά σημεία έχουν κάποια χαρακτηριστικά (συντομία, ελλειπτικότητα κ.ά.) του προφορικού λόγου.

«καί διά τῶν αὐτῶν καί γίνεται πᾶσα ἀρετή καί φθείρεται»

Οι έννοιες «γένεσις» – «φθορά» αποτελούν θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος ήδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης (κι ένα έργο του Αριστοτέλη έχει τον τίτλο *Περί γενέσεως καί φθορᾶς*). Είναι δύο έννοιες αντίθετες μεταξύ τους στο πλαίσιο της φυσικής διαδικασίας που είναι μονόδρομος. Στις φιλοσοφικές του αντιλήψεις ο Αριστοτέλης περί του τέλους, βασική ιδέα που στηρίζεται στα δεδομένα της εμπειρίας είναι ότι τα όντα και οι καταστάσεις ακολουθούν την εξής πορεία: *γένεση – αύξηση – τελείωση – παρακμή – φθορά*. Αυτή η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές, καθώς κάθε μορφή ηθικής αρετής, είτε αυτή γίνεται είτε φθείρεται, έχει ως αφετηρία της τις ίδιες αιτίες και τα ίδια μέσα. Επανέρχεται, λοιπόν, στα παραδείγματα με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους, για να δείξει ότι με την καλή εξάσκηση πετυχαίνει κανείς το στόχο του, ενώ με την κακή αποτυχαίνει (η καλή ή η κακή εξάσκηση είναι το κριτήριο για την κατάκτηση ή όχι του στόχου). Αξίζει να προσέξουμε πως η αντίθεση ανάμεσα στα δύο ρήματα (γίνεται και φθείρεται) τονίζεται στη συνέχεια της ενότητας με τη χρήση των επιρρημάτων *εὔ* και *κακῶς* με τα οποία χαρακτηρίζεται ο καλός ή κακός τρόπος δράσης στην περίπτωση του *οἰκοδομεῖν* ή του *κιθαρίζειν* που κάνει τον καλό ή κακό οικοδόμο, ή κιθαριστή

«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται»

Η λέξη παράγεται από το ρήμα *ἔχω* (θέμα *σεχ-* > *εχ-* > *εχ-*σις > ἕξις, κατά το μέλλοντα ἕξω). Η «ἕξις» αρχικά δήλωνε: κατοχή, απόκτηση, ενέργεια για απόκτηση και κατοχή. Αργότερα δήλωνε μια ιδιότητα που την απόκτησε ο άνθρωπος με την

επανάληψη μιας πράξης ή με τη συνεχή επίδραση του ίδιου παράγοντα. Η ετυμολογική συγγένεια με τη λέξη «σχήμα» < σχή -σω < ἔχω, εξηγεί και τη σημασία που αποδίδει ο Αριστοτέλης στη λέξη «έξις»: η μόνιμη μορφή του χαρακτήρα ενός ατόμου, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του, αυτά που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση.

Εκείνα που αξίζει να επισημανθούν σχετικά με τη δημιουργία των έξεων είναι:

α) Οι έξεις «γίνονται», δηλαδή βρίσκονται σε διαρκή επανάληψη και εξέλιξη (άρα δεν είναι εκ φύσεως).

β) Δεν αρκεί να κάνει κάποιος πολλές φορές μια πράξη, για να αποκτήσει μια αρετή. Πρέπει επιπλέον να φροντίζει να δίνει και κάποια ποιότητα στις ενέργειές του αυτές: οι πράξεις και οι ενέργειες που θα μας οδηγήσουν στην αρετή πρέπει να είναι ίδιες μ' αυτές που θα κάνουμε, όταν θα γίνουμε ήδη κάτοχοι της αρετής.

γ) Μπορεί η επανάληψη των «ομοίων ενεργειών» να προκαλούν τις έξεις, στη συνέχεια όμως συμβαίνει και το αντίστροφο, δηλαδή οι έξεις να γίνονται πηγή των αντίστοιχων ενεργειών και έτσι να δημιουργείται ένας κύκλος συνηθίζοντας π.χ. να περιφρονούμε τους κινδύνους γινόμαστε ανδρείοι, και, αφού γίνουμε ανδρείοι, αντιμετωπίζουμε καλύτερα ό,τι μας προκαλεί φόβο. Σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια, οι πράξεις του ανθρώπου είναι πολύ πιο εύκολες και ποιοτικά πολύ ανώτερες.

B 2. α) Ο Αριστοτέλης στο απόσπασμα αυτό ακολουθεί την αναλογική μέθοδο. Όπως κάποιος μαθαίνει μια τέχνη με την συνεχή άσκηση, έτσι μαθαίνει και την αρετή επαναλαμβάνοντας «όμοιες ενέργειες». Ο κιθαριστής μαθαίνει κιθάρα, αν ακολουθεί μουσικούς κανόνες και ασκείται πολλές φορές. Το ίδιο και οι άνθρωποι γίνονται δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες, πράοι ή ακόλαστοι, οργίλοι κ.λπ. επαναλαμβάνοντας όμοιες ενέργειες που στο τέλος οριστικοποιούνται και διαμορφώνουν τον ανθρώπινο χαρακτήρα. Εισάγει το νέο συλλογισμό του με το επίρρημα *οὕτω* που δηλώνει σύνδεση με την προηγούμενη ενότητα, όπως και με το σύνδεσμο *δή* και το προσθετικό *καί*, που ανακεφαλαιώνουν και εισάγουν ένα νέο επιχείρημα με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές συμβαίνει το ίδιο που συμβαίνει και στις τέχνες.

β) Στο χωρίο «*Οὕτω δή ... οὕτωςί*» ο Αριστοτέλης, διατυπώνει την άποψη πως ό,τι συμβαίνει με τις τέχνες συμβαίνει και με τις αρετές, δηλαδή οι καλοί ή κακοί τρόποι δράσης και συμπεριφοράς δημιουργούν καλές ή κακές συνήθειες. Επομένως, η διαδικασία για την απόκτηση των αρετών είναι η εξής: καλοί ή κακοί τρόποι δράσης ή συμπεριφοράς → καλές ή κακές συνήθειες → απόκτηση ή όχι ηθικών αρετών.

Για να κάνει πιο σαφές ο Αριστοτέλης το παράδειγμά του και πιο αισθητή τη διαπίστωσή του για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ποιότητα των ενεργειών του ανθρώπου και τις καλές ή κακές συνήθειες, που με τη σειρά τους οδηγούν ή όχι στις ηθικές αρετές, χρησιμοποιεί τέσσερα παραδείγματα από την καθημερινή ζωή και απαριθμεί αντιθετικά τόσο ηθικές ιδιότητες όσο και συναισθηματικές εκδηλώσεις.

Τα αντιθετικά ζεύγη των αρετών και των «κακιών» είναι:

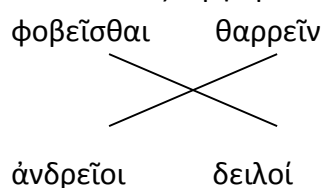
δίκαιοι – άδικοι

σώφρονες – ακόλαστοι

άνδρεῖοι – δειλοί

πρᾶοι – ὀργίλοι

Ιδιαίτερη έμφαση στα αντιθετικά ζεύγη προσδίδει το χιαστό σχήμα:

Αναλυτικότερα, αρχικά αναφέρει ότι άλλοι γίνονται δίκαιοι από την επανάληψη δίκαιων πράξεων και άλλοι άδικοι επαναλαμβάνοντας άδικες πράξεις. Η απόκτηση της δικαιοσύνης και της αδικίας καθορίζεται από την καθημερινή, συνεχή και αδιάλειπτη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους στα πλαίσια της κοινωνίας. Στη συνέχεια, το δεύτερο παράδειγμα αφορά στις ιδιότητες της ανδρείας και της δειλίας, οι οποίες αναπτύσσονται μέσα από καταστάσεις που εμπεριέχουν το στοιχείο του φόβου και του κινδύνου. Έτσι θεωρεί τη δειλία ως αποτέλεσμα εκδήλωσης φόβου απέναντι στις ριψοκίνδυνες καταστάσεις, ενώ την ανδρεία ως το αποτέλεσμα εκδήλωσης θάρρους. Τέλος, η σωφροσύνη-ακολασία είναι συμπεριφορές που προκύπτουν από τη στάση του ατόμου απέναντι στις επιθυμίες. Με τις επανειλημμένες πράξεις σωφροσύνης και με τη συστηματική μας αποχή από τις ηδονές γινόμαστε σώφρονες, ενώ η υποχωρητικότητα και η αδυναμία χαλιναγώγησης των επιθυμιών οδηγεί στην ακολασία. Το ίδιο και η πραότητα-οργιλότητα αναπτύσσονται, όταν το άτομο καλείται να αντιμετωπίσει καταστάσεις ικανές να προκαλέσουν οργή. Αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια να τιθασεύουμε την οργή και γενικά τα συναισθήματά μας γινόμαστε πρᾶοι, ενώ με τον αντίθετο τρόπο γινόμαστε ὀργίλοι.

Το συμπέρασμα από αυτά τα παραδείγματα είναι ότι οι ιδιότητες που αποκτούμε (οι έξεις), και οι καλές και οι κακές, είναι αποτέλεσμα της επανάληψης ομοίων ενεργειών. Σύμφωνα, εξάλλου, και με το σύγχρονο ορισμό, «έξη» είναι η ιδιότητα (ικανότητα, συνήθεια, διάθεση, εξοικείωση) που αποκτήθηκε με την επανάληψη μιας πράξης ή με τη συνεχή επίδραση του ίδιου παράγοντα. Εκείνο, λοιπόν, που καθορίζει τις «έξεις» που αποκτούμε είναι ο τρόπος με τον οποίο επαναλαμβάνουμε «όμοιες ενέργειες».

B 3. Η απάντηση βρίσκεται στη σελίδα 128 του σχολικού βιβλίου : « Η σημασία της Ακαδημίας ... η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).»

B 4. γηγενής : γινόμενον, γίνεται, γίνονται, έγινοντο, γινόμεθα

έσθλός : ἐστίν, ἔσονται

μισαλλοδοξία : συναλλάγμασι

δέος : δεινοῖς, δειλοί

στρεβλός : ἀναστρέφεσθαι

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ 1. Μου δίνεις την εντύπωση, είπα εγώ, ότι αναφέρεις βάσιμη απόδειξη, ότι δηλαδή η τέχνη των ρητόρων δεν είναι αυτή που, αν κάποιος την αποκτήσει, μπορεί να γίνει ευτυχισμένος. Και όμως εγώ νόμιζα πως κάπου εδώ θα εμφανιστεί η επιστήμη την οποία από παλιά αναζητούμε. Και πράγματι και αυτοί οι ίδιοι άνθρωποι, οι ρήτορες, μου δίνουν, Κλεινία, την εντύπωση, όταν τους συναναστρέφομαι, ότι είναι κάτι παραπάνω από σοφοί, κι η ίδια η τέχνη τους κάπως θεϊκή και μεγάλη. Και, όμως, αυτό δεν είναι καθόλου παράδοξο· γιατί είναι τμήμα της τέχνης των μάγων, ελάχιστα κατώτερη από εκείνη. Γιατί η μια, η τέχνη των μάγων, γοητεύει τα φίδια και τις αράχνες και τους σκορπιούς και τα άλλα άγρια ζώα και τις αρρώστιες, ενώ η άλλη (η τέχνη των ρητόρων) τυχαίνει να γοητεύει και να πείθει (να παρηγορεί) και τους δικαστές και τα μέλη της εκκλησίας του δήμου και τα άλλα πλήθη.

Γ2.

ἔφην : φάτε

κτησάμενος : ἐκτῶ

τις : τινῶν

εὐδαίμων : εὐδαιμον

ῶμην : ὥθη

φανήσεσθαι : πεφάνθω

πάλαι : παλαιότερον

κῆλησις : κήλησι

τυγχάνει : τύχοιεν

οὔσα : έσομέναις

Γ 3.

α. μοι : δοτική προσωπική κρίνοντος προσώπου στο "δοκεῖς"

εὐδαίμων : κατηγορούμενο στο υποκείμενο "τις" μέσω του συνδετικού ρήματος "ἄν εἴη"

ἦν : αντικείμενο στο ρήμα "ζητοῦμεν"

ἐκείνης : γενική συγκριτική ως ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός στο συγκριτικό "ὑποδεεστέρα"

οὔσα : κατηγορηματική μετοχή που αναφέρεται στο υποκείμενο "ἡ δέ" και εξαρτάται από το συνδετικό ρήμα "τυγχάνει"

β. «κτησάμενος»:

Εἶδος μετοχής: υποθετική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος "τις" (λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός της προϋπόθεσης στο ρήμα "ἄν εἴη").

Ανάλυση: εἰ κτήσαιτο

Δικαιολόγηση: Η μετοχή αναλύεται σε δευτερεύουσα υποθετική πρόταση που εκφέρεται με εἰ + απλή ευκτική, επειδή σε συνδυασμό με την απόδοση: "ἄν εἴη" (δυνητική ευκτική) υπάρχει λανθάνων υποθετικός λόγος που δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος.

Επιμέλεια: Μπιλέρης Σ.